

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Witold Gombrowicz face à l'Autre, le moi, la transcendance = De Ander, het ik en de transcendentie bij Witold Gombrowicz

Skapska, E.

Publication date

2008

Document Version

Final published version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Skapska, E. (2008). *Witold Gombrowicz face à l'Autre, le moi, la transcendance = De Ander, het ik en de transcendentie bij Witold Gombrowicz*.

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Résumé en néerlandais: Samenvatting

De thematiek van mijn literatuuronderzoek richt zich voornamelijk op de spreker in het werk van Witold Gombrowicz. Ik houd me bezig met dit subject dat diep doordrongen is van de metafysica en dat met gespannen blik de angst onder woorden probeert te brengen die het waargenomen universum hem bezorgt. Toch is de sombere visie van dit subject niet direct afkomstig van het universum dat de wreedheid in zich zou hebben, maar van de subjectiviteit van degene die deze beschrijft.

Derhalve beoog ik in deze studie via het beangstigende anders-zijn, dat ik de Ander noem, en via de kwestie van de transcendentie, de oorzaken van de diepst verborgen stoornissen van deze spreker te verhelderen; met andere woorden de oorzaken van zijn gevoelens van schaamte, eenzaamheid, onbehagen en afgeleid zijn met betrekking tot zichzelf en de waargenomen wereld. Tekstanalyse van het oeuvre is hierbij van wezenlijk belang. De polemiek van de Gombrowicziaanse discussie met die van de filosofie en psychoanalytica maakt het mogelijk relevante wegen bloot te leggen die het Gombrowicziaanse werk toegankelijk maken voor een totaal nieuwe interpretatie.

In het eerste hoofdstuk analyseer ik de filosofische dimensie van de Ander teneinde de fundamentele en primaire rol te begrijpen die dit concept speelt voor het subject bij de opbouw van zijn identiteit. Het Gombrowicziaanse begrip van de « intermenselijke kerk », dat wil zeggen de complexe relatie die de mens heeft met de anderen en met alles wat hem omgeeft, blijkt dubbel te zijn. In de eerste plaats biedt deze existentiële relatie het subject een opening naar het oneindige, want daarin vormt de Ander een oneindig aantal identiteiten waardoor het individu voor de wereld bestaat. Vervolgens ontdekt de ik, dankzij de Ander, eveneens de toegang naar zichzelf, net zoals het Lacaniaanse kind in de spiegelfase. Maar de beproeving van de Ander kan nooit positief zijn, want wanneer de mensen tegenover elkaar staan zijn ze noodgedwongen elkaars vijand, die elkaar in het gezicht spugen, elkaar over en weer bestrijden en elkaar verraden. Derhalve is de ethische postuur de « voor-ander », die in de filosofie van Lévinas wordt gesteld, het volkomen tegendeel van de diabolische positie bij Gombrowicz die ik de « tegen-ander » noem. De betekenis van het zo gezochte goddelijke kan dus niet verbonden worden met de « aardse kerk », zelfs niet als de spreker dat herhaaldelijk beweert, maar juist met de ruimte buiten het aardse en buiten de mens om.

Bovendien maken de psychoanalytische uitgangspunten van introjectie en projectie om teksten te analyseren het mogelijk te ontdekken dat er binnen het ik een ander huist, een monsterlijke en perverse vreemde, voor wie men bang is, terwijl er binnen de Ander een totaal fictieve ik huist, aangezien deze ik noodzakelijkerwijs door de anderen tot stand is gebracht. Dientengevolge vormt het wantrouwen jegens de Ander in feite het wantrouwen jegens zichzelf en vice versa. Het concept van identiteit-ipseïteit van Ricoeur, waarin de Ander zo nabij en zo intiem is, dat men deze niet vergelijkt met het Zelf, maar op zichzelf betreft, is beslist van toepassing op de Gombrowicziaanse visie van identiteit.

In het volgende deel van mijn proefschrift houd ik me bezig met de formuleringstheorie van Benveniste ter opheldering van wie concreet schuilgaat achter de vorm « jij » die herhaaldelijk door de vertelinstantie wordt opgeroepen. Deze bizarre dialoog bestaat uit provocaties, interpellaties, mises-en-scène van de kant van de verteller tijdens zijn verhaal en brengt daardoor de lezer die bij uitstek een Ander is uit zijn evenwicht. Doordat de lezer op geen enkele wijze zijn gebruikelijke rol kan spelen, wordt hij een marionet met wie de vertelinstantie voortdurend speelt en zodoende het schrijven zelf ontmythologiseert als een soort terrein waar niets constant of zeker is.

Het gevaar dat de Ander vertegenwoordigt is nog groter wanneer men zich realiseert dat de twee bouwstenen van het individu, dat wil zeggen het lichaam en de geest, volgens Gombrowicz uit balans zijn. Het overwicht van het lichaam heeft diabolische trekjes waar het de meest intieme terreinen van het individu raakt, bijvoorbeeld door binnen het subject zijn eigen lijden te planten. De mens is dan ook bij Gombrowicz niet alleen ‘belast’ door de blik van de Ander in de « aardse kerk », hetgeen hem daarvan volkomen afhankelijk maakt, maar het voelt zich als « hier ben ik » volledig blootgesteld aan alle mogelijke vormen van aantasting die het lichaam van de ander bij zichzelf kan teweegbrengen, waaronder zijn lijden en zijn verleiding. Deze formule van Lévinas geeft bij Gombrowicz volmaakt de hachelijke positie van blootstelling weer tegenover de lichamelijke Ander. Toch gaat de reikwijdte van het Gombrowicziaanse lijden verder dan het persoonlijke bestaan van een lijdend ik. Zoals in de leer van Boeddha is heel de menselijke natuur hiermee onvoorwaardelijk verbonden en bestaat de enige mogelijkheid zich ervan te bevrijden uit het bereiken van de staat van het nirwana, dat wil zeggen het punt waar alle verlangens verdwenen en alle banden met de aardse wereld verbroken zijn. Het Gombrowicziaanse oord van de leegte, waar een volkomen neutrale relatie met de Ander en met zichzelf heerst, lijkt sterk op dit boeddhistische beginsel.

In het derde hoofdstuk van mijn onderzoek ga ik dieper in op de persoon die « ik » zegt in de drie romans om tot het tweede belangrijke concept van dit onderzoek te komen, te weten het ik. Allereerst – ik stel hier de verschillende personages aan de orde – heeft de individuele mens van *Ferdydurke* onvoldoende inzicht en volwassenheid, zodat de anderen hem naar believen kunnen manipuleren door hem een ontelbaar aantal identiteiten te bezorgen. In de handen van de anderen is hij slechts een object dat voortdurend gedwongen wordt zich aan hun zienswijze aan te passen. Zijn poging tot een bestaan zonder verplichte vorm leidt tot niets. Het tweede subject dat ik analyseer, Witold van *Cosmos*, kan zich al meer doen gelden door zich als schepper voor te doen die de elementen min of meer vrij verbindt om zijn eigen werkelijkheid te creëren. Maar uiteindelijk dient dit subject slechts een mechanisme dat sterker is dan hijzelf en is hij er volledig aan onderworpen. Ten slotte is de identiteit van het subject in *Pornographie* in tweeën gesplitst door de aanwezigheid van de Ander. Deze identiteit is de meest bewuste en krachtige, maar zij heeft twee lichamen nodig (Witold en Frédéric) om een eenheid te vormen die zijn wil kan realiseren. Dat suggereert,

interessant genoeg, dat ieder mens in zich een medeplichtige met diabolische eigenschappen heeft, die hij nodig heeft om een volledig en krachtig mens te vormen.

Het Gombrowicziaanse subject ontwikkelt zich dan ook in de loop van de tijd, maar zijn wezensvraag, te weten « wie ben ik? », blijft onbeantwoord omdat de identiteit als vast en blijvend concept niet bestaat. Zij hangt in de eerste plaats af van het lijden en de boosaardigheid die de beproeving van de Ander in de « aardse kerk » voor me in petto heeft, vervolgens van het duivelse in ons eigen ik. Het is juist hij die aan de bron staat van onze existentiële twijfel, schaamte, gevoelens van vervreemding en de smartelijke visie die men van het universum heeft.

In het volgende hoofdstuk wordt de vertelinstantie van het *Journal* onderzocht dat zijn eigen mise-en-scène in scène zet om van zichzelf een zuiver fictief personage te vormen. Op deze wijze worden de vermomming, het spel en het kunstmatige de essentiële elementen van zijn identiteit, waardoor hij naar believen en tot in het oneindige de boosaardige blik van de Ander kan ontvluchten. Vervolgens volgt men de evolutie van het theatrale personage: Henri die eveneens het Gombrowicziaanse « ik » belichaamt ondanks het feit dat hij toneelspeelt.

De analyse van de droom en de status van de dromer maken het dankzij de Freudiaanse ontdekkingen mogelijk de dromende Henri te vergelijken met de geprojecteerde instantie die ik noem: Gombrowicz-auteur. Alle twee overschrijden de beperkingen van een eenvoudige vertelinstantie in romans door tegelijkertijd verschillende rollen te vervullen. Ze zijn in actie (kunstenaar en dromer) en staan erbuiten (regisseur en psychoanalyticus), vervolgens stellen ze zich in dienst van het publiek (als profeet) en van hun subjectiviteit (onafhankelijk van de « intermenselijke kerk »). Hun geest en hun manier van denken gaan voorbij de tijd: beiden belichamen de mens van de toekomst en onthullen de niet-demonteerbare, aanstootgevende en schaamtevolle sfeer van de mens, die tot dan toe zorgvuldig voor de ogen van de lezer verborgen was gehouden. Ik zie in alle twee een soort priester die de gemeenschap leidt zonder er zelf ooit toe te behoren, die de overwinning van het kunstmatige en het demonische viert bij de opbouw van het ik.

In het vijfde hoofdstuk onderwerp ik de vergelijking van deze twee instanties aan een diepgaand onderzoek, waarbij ik een parallel trek tussen hun perceptie van de werkelijkheid en hun taalgebruik die deze perceptie in woorden omzet. Opmerkelijk is dat beiden elkaar psychoanalytisch en filosofisch ondervragen over de functie van het taalgebruik en bijvoorbeeld ontdekken dat haar voornaamste inzet zonder betekenis is. Aangezien ze hun macht en hun rol hebben verdubbeld, vertegenwoordigen ze een nieuwe instantie die subject blijkt te zijn voor zover zij meester blijft over haar eigen wil, met inbegrip van de wil om de controle over zichzelf op te geven. De dromende Henri lijkt dus de instantie Gombrowicz-auteur te belichamen die zich losmaakt van zijn werk.

Terwijl het taalgebruik zijn sociale rol vervult en het spel op gang brengt, onderwerpt zij degene die verwoordt echter volkomen aan een oncontroleerbaar mechanisme, met andere woorden de spreker wordt noodzakelijkerwijs gedwongen hetzij tot het reciteren van zijn

eigen gedachtegang, hetzij tot zwijgen, want het gewicht van de zinvolle boodschap is onuitspreekbaar. Men ontdekt dus dat in de taaluiting die alleen wordt gesproken, zowel het Gombrowicziaanse subject als het Lacaniaanse Cogito geconfronteerd wordt met de boodschap van het onbewuste.

De psychoanalytische benadering maakt dat men het mechanisme doorgrondt van het taalgebruik en de empirische ervaring van perceptie versus bewustzijn; beide volgen hun eigen weg. Het paradoxale en duistere bewustzijn dat zichzelf in de val laat lopen, gehoorzaamt uiteindelijk niet aan de een of andere menselijke wil, maar aan een obsessieel mechanisme, het zogenaamde onbewuste. Het is juist die onbeheersbare en instinctmatige energie welke de mens zijn leven lang moet wantrouwen, die hem leidt op zijn levensweg. Dit alles onderstreept de onoverkomelijke beperkingen van alle artistieke activiteit. De woorden laten de spreker los en maken zo van hem een sprekend object. Zijn wijze van waarnemen en beschrijven maakt zich ook los van hem en maakt van hem een blootgesteld object. Zeker, de zwevende betekenaar maakt dat het symbolische denken zich kan manifesteren, maar het bewustzijn dat de mens ondergaat « als vreemd, opgelegd, niet essentieel » garandeert geen enkele zekerheid. Het geschrevene levert hetzelfde resultaat op als psychoanalytische hulp, waarbij het subject het zinvolle vertoog, het enige belangrijke, ontcijfert, maar deze boodschap zal vanwege de taalregels die castratie met zich meebrengen nooit vaste vorm aannemen. In het Gombrowicziaanse oeuvre wordt, net zoals in de psychoanalyse, de terugkeer geïllustreerd van het onbewuste dat van het bewustzijn is afgetroegeld. Alles moet capituleren voor het overwicht hiervan.

Het laatste deel van dit werk onderzoekt het externe bestaan van het subject, dat dankzij twee fundamentele parameters in de wereld tot stand is gekomen opdat zijn subjectiviteit zich kan verwezenlijken, dat wil zeggen zijn tijd en zijn ruimte. De tijd gaat voorbij en wekt daardoor nostalgie op, maar het subject ziet slechts het heden, dat actief en nuttig is, maar dat ook onmogelijk kan worden vastgehouden. Men kan het slechts een zeer kort ogenblik aanraken. De tijdsduur die ook werkelijk bestaat, wordt het verleden genoemd en kan in de herinnering weer opduiken. Toch verdwijnen de gevoelens van vroeger voor altijd. Alleen de dromende Jojo van *Ferdydurke* heeft er toegang toe, doordat hij de mogelijkheid heeft ze opnieuw te ondergaan. Ervan uitgaande dat er praktisch geen verbinding is tussen de mens als kind en dezelfde mens als volwassene, oppert het subject dat de identiteiten slechts gelijktijdig kunnen bestaan, zoals in het concept van de tijdsduur van Bergson. Derhalve is de mens voortdurend genoodzaakt achter hun verschillende stadia aan te lopen om dan weer de een, dan weer de ander te zijn.

De ruimte vertegenwoordigt op haar beurt niets waaraan het subject zich kan vastklampen, want een « hier » is van gelijke waarde als een « daar ». Alleen de leegte die weer tevoorschijn komt uit de onbegrensde en oneindige kosmos wanneer de Vorm het subject verlaat, blijkt de zo gezochte authentieke ruimte te zijn, zelfs als dan in die ruimte de inhoud van het ik, zoals in de staat van nirwana, uiteindelijk verstoken is van iedere betekenis.

De mens blijkt daar eindelijk gedetermineerd en bevrijd van het lijden dat het aardse bestaan hem aandoet. Toch kan dat ogenblik niet voortduren. Het raakt ons slechts licht aan en laat het gezicht van de dood weer tevoorschijn komen die als geprivilegieerd oord aan het subject is toegekend. Het is waarschijnlijk ook een mogelijkheid om de eeuwigheid in de Boeddhistische betekenis van het woord te bereiken, om de absolute sereniteit te verkrijgen waarnaar de monnik streeft. Aldus vindt het Gombrowicziaanse subject in plaats van angst te hebben voor de dood in haar de hoop terug. Zij bevrijdt hem door een einde te maken aan de regels van het lijden van de gevoelswereld en de volkomen bevrijding te brengen van alle verlangens en alle angst. Door dit te constateren kom ik tot de suggestie dat Gombrowicz onbewust tot de Boeddhistische oplossing is gekomen. Het is dus in de dood, in de hoedanigheid van de definitieve verdwijning van het aardse lijden, dat men de Gombrowicziaanse transcendentie terugvindt waarvan de referent onbekend is en zijn plaats - leeg.